

Vallomás és prófécia

Hamvas Béla és kritikusai

Jelenkor, Pécs, 1999

ISBN: 963676185X

(127 - 134. pp.)

Ezt az írást eredetileg a Hamvas Béla (újra)megjelentetett könyveiről szóló bírálatok bírálatának szántam, előadásnak egy 1993-as lillafüredi szimpozi-on szervezőinek felkérésére, amely a nyolcvanas évek hazai szellemi áramlataival foglalkozott. Éppen túl a Hamvas-művel való szerelmi szimbiózis édes vakságán, olyannyira példaszerűnek éreztem a Hamvas körüli indulatok hevességét és ellentétességét honi kultúránkban, olyannyira nyilvánvaló volt, hogy a Hamvas-vita sokkal kevésbé beszél Hamvasról, mint a mai értelmiség megosztottságáról és görcseiről, hogy ígéretesnek látszott némi mélyfúrás. Amikor Dúl Antal előzékenyen rendelkezésemre bocsátotta az újságcikkeket, azonnal kiderült, hogy a felkérésnek nem tudok eleget tenni. A napi-, heti- és havilapokban közölt bírálatok nem igazolták vissza nyugtalanságomat. Csalódtam tehát, szerencsére: elhanyagolható kivételektől eltekintve nagyjában-egészében felelős elemzés, okos távolságtartás, a tárgyilagosság elhatározott szándéka, a szembesülés igénye volt tapasztalható — bár az igényesebb tanulmányok majdnem mind az afirmativitás talaján állnak, a hivatásos kritika a nyolcvanas évek Hamvas-reneszánszában a jelek szerint nagyjából mégiscsak kritikaként működött. Félő, hogy aggodalmam mégsem volt alaptalan. Mindenki tudja, hogy Hamvas-ügyben van egy másik nyilvánosság is, egyfajta szóbeli fórum, amely a hivatalos ítéletmondással szemben birtokolni véli az igazságot, pro és kontra (mert ez a nyilvánosság csakis a pro és kontra elvén képes működni). És az sem titok, hogy a nyilvánosságnak ez a faja, ha szűkebb is, de intenzívebb hatósugarú, és, könnyebb megközelíthetősége okán, vonzóbb, ráadásul hitelesebbnek tűnik, mint a másik. A pro-oldallal nem foglalkozom, egyetlen kijelentéstől eltekintve, amely, a jól ismert álszemérem és lapítás révén, sajnos éppúgy száj-hagyomány útján terjed, miközben mindenki látja és tudja. Legyen tehát egyszer írásban is dokumentálva: a hagyatékokat kezelők ájult Hamvas-kultusza többet ártott Hamvasnak, mint a „hivatalos” kritikákban megfogalmazott valamennyi fenntartás együttléve. Törvényszerűen ellenreflexet idéztek elő, szinte megszervezték a Hamvas-idioszinkráziások táborát, akiknek nagy számáért értelmiségi körökben nem kis részt ők a felelősek.

A kontra-tábornak persze nem a zsigeri Hamvas-imádat az egyetlen éltető forrása. Hogy még mi is lehet, azt egyetlen oldalról, és pedig belülről, magából az életműből próbálom levezetni, nevezetesen annak a műfajnak törvényeiből, amelyből Hamvas voltaképp sosem is lépett ki, s amely olyan tágasnak bizonyult számára, hogy a regényt, sőt a lírát is integrálhatta, és amelyben Hamvas számára mindenekelőtt egy létforma fogalmazza meg önmagát. Azért látszik megkerülhetetlennek, hogy Hamvast az esszé műfaj, nem utolsósorban saját esszéértelmezése felől értsük meg, mert tapasztalatom szerint a Hamvas-idioszinkrázia nagymértékben a mű esszéisztikus létmódjából, pontosabban az ez iránti érzéketlenségből fakad. Gyakran az a gyanúm, szándékos süketségből. Tudatosan két malomban örölnék vele, hogy számon kérhetők legyenek például a tudomány kritériumai. Ezután már könnyen bizonyítható, hogy a Hamvas-esszé ezeknek a kritériumoknak nem felel meg (miközben elhomályosul a tény, hogy nem is akart megfelelni). Hol marad például az ellentmondásmentesség elve? Itt van Nietzsche, aki Hamvasnál egyszer a legnagyobbak egyike, másszor meg szerencsétlen tévelygő - csak mert egyszer valamely konstitutív igazság hadrendjébe állítható, másszor meg az ugyebár romlott és kalandor európai kultúra felől ítéltetik meg. Nos, megkímélhetjük magunkat az igazságtevés fáradalmaitól, mert az esszé műfaj állításai összemérhetetlenek. Mindkét állítás igaz lehet, ha az adott látószög egyébként meggyőzővé teszi, de e látószögből elmozdítva mindkettő elveszítené igazolásának és cáfolhatóságának jogalapját. Absztrakttá és megközelíthetetlené, vagyis tudománnyá válnának. Ez pedig nem éppen a legjobb ajánlólevél Hamvas szemében.

Hamvas egyszer a theorein eredeti jelentéséből kiindulva vontta meg az esszé sajátos igazságzónájának határait. A teória az ógörög filozófia nyelvén tudvalévőén nem a tudomány szava volt, hanem egyfajta látást jelölt, „a szent látásban való részesülést”: egybenlátást tehát, jelenség és lényeg, változó és állandó, elrejtett és feltároló, látás és tudás primordiális egységét. Eredendő egységet, melynek feltétele az egyszerűség: ami az esszé összemérhetetlen állításait összetartja, az nem a racionális logika kifejtő eljárása, hanem a pillanat egyszerűsége által törvénnyé szentelt szabadság. Az esszé tehát annyiban őrzi a theorein perspektíváját, hogy mindenekelőtt az önmaga által felvett egyszerű látószögről tanúskodik, és megeshet, hogy az állítás, melyhez eljut, ornamentális marad magához a látószöghöz képest. „A vélemény nem is fontos. Ami a fontos: a látás.” A Hamvas-esszé e látószöggel végső redukcióban a megismerés és önmegismerés egységét kívánja őrizni. Hamvas esszéértelmezése azért döntő jelentőségű az életmű egésze szempontjából, mert vele végső soron az alapállás koordinátáit adja meg, azt a helyet tehát, melynek megkeresése - az emberi lét renormalizációja a történelem örületéből való

kijózanodás útján - szerinte a modern ember legfontosabb szellemi feladata. Csakhogy, folytatódik Hamvas gondolatmenete, az alapállás a 20. században csakis a személyesség jegyében valósítható meg. Az esszé tárgyára vetett pillantás egyszerűsége a beszélő személy egyszerűségével áll megfelelésben, s a tét mindkettő esetében a szabadság: „A pillanat. Ez a személyesség. Egy. Egyszer. Soha többé. Soha még egyszer. Aki ezt elérte, az szabad.” A teória szimultán igazságokkal való játéka, vagyis az esszéista teóriagazdagsága világossá teszi, hogy az esszé tétje nem az adat bizonyíthatósága, hanem a személy valóságosága. Az esszé végső soron az a hely, ahol a személy realizálódik. Ezért tekintheti Hamvas az esszét a tudomány és a vallás beszédmódjaival szemben létrejött pár excellence modern (bár gyökerei mentén Szent Ágostonig visszavezethető) egzisztenciális műfajnak. Ezért határozza meg - az autoritástól való függetlenségnek, a szuverenitásnak, a „végtelen problémadialektikának”, a személyességnek mentén - lényegében: vallomásnak. Az esszének ebben az üdvtörténeti értelmezésében a világ mint vallomás mutatkozik meg. Vallomás, a személy valóságosága érdekében. I

Ebből adódik a kérdés: jogában áll-e a kritikának a Hamvas-esszé saját értelmezésének üdvtörténeti mivoltát figyelmen kívül hagynia. Túlléphet-e az írás önértelmezése az írással elmondott világértelmezésen, s fordítva: meghaladhatja-e az író világértelmezése azt a tudást, amelyet a műalkotás keletkezéséről saját tapasztalatból szerzett? Van-e előbb esszé, s csak azután esszéírás? Úgy vélem, hogy ha a kritika a mű saját beszédének helyét nem keresi meg, és a kritika alapjául nem fogadja el, akkor jó előre tudni véli, milyennek is kell lennie az irodalomnak, az esszének stb., szándékosan megfeledezve arról, hogy e tudása olyan művekből származik, amelyek viszont nem tudták előre, milyen is az esszé, az irodalom és a többi. Az alkotói tett etikai aspektusának feltárása nem eshet belül a bírálat érvényességi körén. A kritikának sokkal inkább önként, bárha rezignáltan, korlátoznia kellene önnön felelősségének körét annak érdekében, hogy szempontjainak kijelölése ne válhasson esetlegesség, önkény, divatok vagy ideológia áldozatává.

Hamvas az ismereteket abban az állapotukban tárja elénk, amikor azok adatszerűségüket már levetkőzték. Adatból csak éppen annyit visz magával, amennyi feltétlenül szükséges. Szükséges, de mihez? Nem a bizonyításhoz, hanem az átszemélyesítéshez. A cél nyilvánvalóan nem az ismeretközlés, hanem a metapoiesis, amelynek legnagyobb szabású analogonját Hamvas az alkímiában vélte megtalálni. Az ismeret csak annyiban fontos, amennyiben üdvértéke van: amennyiben valóságos tudássá válik, vagyis amennyiben megváltoztat. A Hamvas-esszé olyan vallomásirodalmat képvisel, amely sokszor történetesen ismeretek útján valósul meg,

de az ismeret mindvégig alárendelt helyzetben marad a megismeréssel mint önmegismeréssel szemben. És ez mindaddig rendben is van, ameddig az esszé nem tudományként lép fel, ameddig nem orozza el annak tekintélyét. Hamvas esetében a tudományt ez a veszély a legcsekélyebb mértékben sem fenyegeti. Ezt a veszélyt azok kreálták, akik - szándékosan vagy nem - a Hamvas-mű beszédmódja által közvetített üzenetet figyelmen kívül hagyták. Van tehát tudományos igazság és van esszéigazság, és a kettő békésen megférhet egymás mellett, amíg szándékosan nem keverik össze őket. Némi bonyodalom akkor támad, amikor az első már önmagában ellentmond a másodiknak. Ez tényleg megengedhetetlen, Hamvassal azonban a támadások vehemenciájához képest ritkán fordul elő. Az például nagyon valószínű (bár azóta sem bizonyított), hogy Henoch nem archaikus próféta, hanem hellenisztikus kreatúra, de Hamvas Henoch könyve-fordítása és annak előszava ettől még nem válik érvénytelenné, csak tudni kell, hogyan olvassuk. Hamvas nem hogy nem versenyezni kíván a tudománnyal, hanem azt mint korrupt beszédmódot meg kívánja haladni egy elsődleges és végső látószög kijelölése érdekében. Éppen azt akaija bizonyítani, hogy tudományos és filozófiai kérdésekről nemcsak lehetséges, de szükséges is a filozófia és a tudomány beszédmódelvárásaitól

függetlenül írni: hogy tehát igenis létezik olyan beszédmód, például az uni-verzálialk használatában, amely a többi egybefoglalja és meghaladja. S azt is a beszédmód mondja el Hamvas helyett, hogy egyetemessége személyességében van. Mert a személyesség történetileg is megelőzi az objektivitást, amely annak csupán lefokozása.

Ugyanakkor éppen ez a személyes hang az, amely oly ellenállhatatlanul ingerli a szóbeli fórumot választó kritikusokat. A vád egybehangzó: Hamvas kijelentései a megfellebbezhetetlen autoritás pozíciójából hangzanak el, és csakis a maradéktalan odaadást tűrik meg olvasói válaszképpen. Kinyilatkoztatásai eltörlik a hozzájuk vezető utat és ezzel a vita vagy a cáfolat lehetőségét is. Mindezek helyett, mint ismeretes, a megengedő dialógus a követendő. Tényleg: nehéz volna eltussolni Hamvas csillapíthatatlan, a sznobizmusig élezett vonzalmát az autoritás iránt - nem az iránt tehát, hogy ő maga váljon autoritássá, hanem hogy közvetítsen valamit, aminek tekintélye kikezdhetetlen, s aminek éppen hogy ő maga is boldogan alávetheti magát. Kényes megkülönböztetés, kétségtelen, könnyebb elvben, mint a gyakorlatban véghezvinni. De a fő kérdés megint csak az, vajon a kritika kompetenciája-e elszámolni vele. Valójában itt sem mondható más, mint amit már a műfajkérdés kapcsán elmondtam: Hamvas beszédmódja gondolkodásának egyik vetülete. A racionális logika okfejtő eljárását, amit az elvont irodalomfogalommal dolgozó kritika a kinyilatkoztatásszerű tömondatok helyett elvárna, Hamvas elveti. Semmit,

amit ír, nem akar igazolni. Minek, ha egyszer úgylis igaz? Irodalombírálatára ezért kezd hasonlítani tudománybírálatára. „A rossz író mindig attól tart, hogy: jaj, ez homályos, jaj ez félremagyarázható. S így a rossz író saját mondatát agyonmagyarázza, önmagát felhívítja. Ez már nem írás. Ez már az írás kommentárja.” Hamvas az írás aktusának ezt a másodlagosságát kívánja felszámolni. Ezért, hogy minden, amit e beszédmód magával sodor, amit idéz, amire hivatkozik, elveszíti eredeti (?) színeit és hangsúlyait, s közös tónusban oldódik fel. Ez persze irritáló a filozófiai divatcsevevény azon képviselőinek, akik Heideggert Heidegger, Derridát Derrida nyelvén magyarázzák, elfogulatlanul beköltözve egy megszenvedett, egyszeri és büntetlenül aligha kisajátítható nyelvezetbe. (Úgy látszik, amit nem tudunk belsővé tenni - átvalósítani -, abba mi magunk költözünk bele.)

A párbeszéd mint első számú közhely vizsgáján Hamvas tényleg aligha megy át. De hát ő az írást eleve nem közlésnek tekintette. Beszédmódja annak a feltételezésnek alapján áll, mely szerint az írás az élőbeszédtől függetlenül keletkezett. Annak előzetes tudásából fakad, hogy az írás nem a beszéd megrögzítéséből alakult ki, hanem mint nem emberi eredetű jel a lo-goszról való tudás öre. Hamvas beszédmódja a közlésfunkciónak mint másodlagosságnak helyébe a mágikus funkciót helyezi vissza. A nyelv teremtette különbségek helyébe a nyelvet mint különbséget (mint összemérhetetlenséget). Ahogyan személyessége sem individualizmus, hanem a személyesen inneni és túli: primordiális személyesség megfelelője. Állítólag diktatórikus tömondatai az eleve készen álló igazságok látványát őrzik, s a tapasztalatot, hogy a tudás az ismeretek megkerülésével is hozzáférhető, egyszerűen azért, mert a tudás adott (az ismeret pedig nem vezet a tudás felé, hanem maga is - megromlott és eltorzult - tudásszurrogátum). Hamvas kinyilatkoztatásstílusa mögött egyszerűségvágy, a logosszal a dialektika kiiktatása révén való közvetlen kapcsolat vágya áll. („Olyan egyszerűen kell írni, hogy aki egy túlbolygóról ma kerül ide, az is megértse.”) S mindezzel egyúttal az analógiás logika bázisára helyezkedik - az, amit Hamvas mond és ahogyan mondja, egymással analógiás viszonyban áll, azon archaikus gondolkodás-mód talaján tehát, amelynek újrateemtésére szintén éppen az esszé látszott Hamvas számára a legalkalmasabb médiumnak.

Hamvas mindig ugyanazt írja, csak mindig másképp. Ettől olyan egységes és hiteles, mondák a rajongók; ettől olyan rögeszmés és autoriter, mondja az ellentábor. Csakhogy a megfigyelés egyébként is elnagyolt, sőt téves. Mert ennek a kivételesen egynemű közegnek a belső mozgása egyetlen ugrásszerű változást mégiscsak megérlelt. A Hamvas-irodalom néhány fontos pontján eddig is volt szó két korszakról, amelyek egyfelől a válság és az individuum, másfelől a kereszténység és

a hagyomány kulcsfogalmai köré épültek. A határmű a hagyományt és a kereszténységet alapszóként kimondó Scientia Sacra, a második korszak nyitánya pedig a Karnevál, és a kisugárzásában készült, a regény ihletéből táplálkozó pompás kötetek: a Silentium, a Titkos jegyzőkönyv és az Unicornis, továbbá, még ugyanazzal a nagyívű lendülettel, Hamvas alighanem két legszabadabb könyve, a Mágia szutra és a Tabula smaragdina-kommentár.

A hang tagadhatatlanul megváltozott: az irónia, a satíra, a humor, különböző változatokban és kombinációkban, a jelek szerint konstitutív jelentőségre emelkedik. Szükségképp adódott ez abból a tudásból, amely egyrészt feltárta az „a pácban mindenki benne van” egyetemes válságelvét, másrészt az e kijelentést tevőnek helyével nem számolt el. A Scientia Sacra azért is határmű (és e szempontból jogosan bírálható), mert nem vállalkozott a benne felhalmozott tudás átszemélyesítésére, és ismeretanyagként akart hatni. Zavar áll be mondandó és mondás között, nem lehet tudni, kicsoda és milyen felhatalmazás alapján használja e mindenek feletti hangot és látószöveget. A beszélő helyének kérdéses-kétséges mivolta eredetileg tehát nem gondolkodói, hanem írói probléma Hamvas műhelyében, amelyet majd a Karnevál old fel azzal, hogy a problémát nemcsak tematizálja, hanem radikális formai következtetéseit is levonja. Éppen azáltal hoz megújulást, hogy a Scientia Sacra hangjának emberfeletti magasságát ironikus távolsággá transzformálja: hogy a szerzőnek a műből való kiemelésével és eltávolításával az autoritást illúzióként tünteti fel. A történetből az autoritás illuzionálása miatt válik: szöveg - valami, ami szerzőjéről levált, aminek nincs autoritása, vagyis ami érvénytelen. „Önnek dolga csakis a szavakkal van”, olvasható az egyik függönydialógusban, továbbá, mély rokonságról tanúskodva a Karnevál útját járó alighanem egyetlen magyar művel, Örkény István Pisii-drámájával: „Lehet-e az embereket mint bolhákat nézni?” A Karnevál végén álló katalógusban (amely egyszerre a szcientifikus mennyiségelv satírája és a regénynek mint sorskatalógusnak esszenciája) Hamvas arról tájékoztat, hogy valamennyi szereplő imagináció, kivéve Ra-dafukot. Csak hát Radafuknak nyoma sincs a regényben. Mindegy, üzeni tehát Hamvas, ki van és ki nincs rajta, a szereplőlista tetszés szerint meg-toldható vagy megkurtítható, bárki kicserélhető bárkivel, mivel pszeudolé-tezésben élnek (élünk), a regényen kívül és belül egyaránt. A határ nem a művön belüli és kívüli, hanem a hiteles és a pszeudolétezés között húzódik. Hiteles lét annak számára lehetséges, akinek neve van, vagyis megszólítható. Mármost Radafuk az irónia játékszabályai szerint éppen az, akinek nincsen neve. Radafuk: ez nem név, hanem szöveg. Egész pontosan: hét betű, s a betűk kétdimenziósak. Akár a bolhák.

Mindazonáltal a Karnevál kulcsszava a humorisztika — a beszédmódban beállott

fordulat ebben az önnön tárgyává váló regényben fogalmilag is megjelenik. Azt a réteget képviseli, amely nem levezethető semmilyen regényelméleti vagy eszmetörténeti áramlatból, s amely a művön messze túl egy olyan helyre mutat, mely mégis túlságosan közel van hozzánk ahhoz, hogy bármi több mondható legyen róla. Ha így beszélünk a humorisztikáról: az ember valóságához való ősvizonya, mely a valóság mágikus-imaginatív eredetét őrzi. A szóhasználat ugyanakkor persze ironikus, mivel a tudomány nyelvén mond el egy merőben tudományellenes gondolatot. (Hiszen a tudomány, legalábbis az a pozitivista tudomány, amit Hamvas tudományként ismert, adott valóságfogalommal dolgozik.) A szcientifikus mennyiségelv szatírájától egyébként is hemzseg a Karnevál. De az Unicornis és A bor filozófiája, s egyes esszék, mint az Értekezés a közigazgatásról, az Óda a huszadik századhoz, az Olbrin Joachim csodálatos utazása vagy A jóisten uzsonnája játékos humorba hajló derűje is mind a tudományos autoritás illuzionálásából táplálkozik. Az „ateistáknak készült imakönyv” például közli „legfontosabb szakirodalmi forrásait (időrendben)”, úgyszólván, mint Ótestamentum, Platón összes művei stb. Az Értekezés, akárcsak Hamvas imaginárius könyvkritikái, fiktív adatokkal dolgozik. Fontoskodó lábjegyzetek teszik nevetségessé az autorításra hivatkozó beszédmód léttelenségét az Ugyanis című regényben, és ez a gesztus szorosan kapcsolódik a Karnevál egyik függőpárbeszédéhez, mely a történetet éppen jelentéktelen mozzanatainak aprólékos számbavétele és utólagos módosítása révén illuzionálja. Az életmű kivételes szervességének ismeretében feltevésre vár a kérdés: a humor túlsúlya az életmű második szakaszában nem értékeli-e át Hamvas beszédmódjának egészét? Nem egyensúlyozott-e pátosz és irónia határán már a korai Magyar Hyperionban is; nem a stílus túlfeszítettsége-e az, ami egy ponton törvényszerűen bukott át önnön játékos megtagadásába; nem rejtette-e a magas hangütés kezdettől fogva magában az irónia és az önirónia lehetőségét? Értőket is nemegyszer félrevezető probléma ez (még a kiváló Földényi F. László is éppen Hamvas tüneményes önparódiái egyikének, A jóisten uzsonnájának kapcsán kifogásolja az autoriter hangot).

A kritikus attitűd a merd pszichologizálás vagy a merd szöveganalízis béklyóiban vergődve azt a pontot véti el, ahol a szerző életművet csinál magának. Ahol tehát egyfelől az élet szövegszerűsége (sorsszerűsége), másrészt a műszöveg cselekvésjellege megvalósítható. Mert teljesen megformálatlan mű éppolyan kevésbé létezik, mint teljesen megvalósulatlan mű. Minimális realizálási fedezet híján egyetlen betű sem volna belőle leírható. A kritikával az a bajom, hogy a magatartás elsődlegességét a művel és az élettel szemben nem érzékeli, ehelyett általában biztonságosan működő sémákat szeret működtetni. Hatásos lehet például a kelet-

európai író sorson keseregni annak kapcsán, hogy írói munkásságának csúcsán Hamvas segéd munkássá kényszerült lenni. Az ilyen megközelítés a kelet-európai értelmiségi sorsát látja Hamvas sorsában, s ezzel éppen azt az excesszust fedi el, amellyel a mű az életbe átcsapott, mert igazolni és következményeit levonni, éppen a mű kényszerítő logikája miatt, már csak ott, az életben lehetett; éppen az előírás aktusát tehát, amellyel az élet tanult az előtte járó műtől. Ha egyáltalán kell (amiben nem vagyok biztos), akkor ezért kell beszélni az életmű e mozzanatáról. Így nézve pedig a tett máig ható aranyfedezete a Hamvas-műnek. Bármennyire is kényszernek tűnik sémáink rácsai közül visszatekintve Hamvas sorsának 1948, s még inkább 1951 utáni radikalizálódása: elkerülhető lett volna, ha számára nem éppen ez mutatta volna a kiutat művének egyik legfőbb írói kétségéből. Nem az élet, hanem a mű kényszerítette ki tehát a katabázist; a sors beteljesítése mint művében kezdeményezett, de ott maradéktalanul végre nem hajtható tett volt a gesztus, amely utat nyitott az életmű humorisztikai és evangéliumi korszaka előtt („A humor: evangéliumi tudás”). A fizikai munka világába való alá-szállás, a sors maradéktalan elfogadása különös módon mégis éppen a sorsból való kilépés jelentését vette magára, s ezzel művé vált abban az értelemben, hogy „egyetlen mű van: a megváltás”.

Hasonlóképp a mű részeként olvasom az életrajz ama tényeit, melyek tanúsítják, hogy önnön nyilvánosságának spektrumát Hamvas már a háború előtti korszakában is tudatosan beszűkítette. A sztálinizmus alatti szilencium így megint csak beteljesítése egy már meglévő tendenciának. Dehogyan szerénység áll az önkéntes visszahúzódás mögött, sokkal inkább a Magyar Hyperionból már ismert hallatlan ambíció. Hamvast éppen csaknem mértéktelen becsvágya juttatta annak a helynek megvetéséhez, ahol ez a becsvágy kielégülhetett volna. Ez a valósággal elképesztő hübrisz az, ami a műben továbbgyűrűzve és átlényegülve mindannak elvetéséhez vezetett, ami itt és most van, másfelől viszont ami az életmű fordulóján az elvetés elvetéséhez: a mindent elfogadás derűs és oldott evangéliumi kereszténységéhez vezetett. Ez az elfogadó magatartás azután újfent megerősíti az esszéigazságok szimultaneitásának hitelességét is. Mindez felveti azt a szempontot is, amiről a kritika szintén hallgat: a Hamvas-életműhöz valószínűleg akkor jutunk közel, ha legelőször is nem bölcsességnek, tanításnak, hanem elszánt önbeavatási folyamatnak, gigantikus fejlődésregénynek olvassuk, egy jellegzetesen kelet-európai értelmiségi kétségbeesett kísérletének, hogy eljusson a fundamentumhoz, valamihez, amiben hinni lehet, de ami még és[már nem vallás.

Azután az is az életműre kérdezd kérdéstől elterelő' hadművelet gyanúját kelti, amikor Hamvas szektás imádóival hozakodik elő' a kritikus. Ebben az a veszély,

hogy közös nevező're hoz mindenkit, aki a szektásokon kívül van. Holott számomra annak a kijelentésnek, hogy „Hamvas Béla Magyarország misztikus királya”, szemernyivel sincs nagyobb ostobasághányada, mint a feliratnak a Széchényi Könyvtár katalóguscéduláján: „Hamvas Béla művelő-déstörténész”. Mindkét kijelentés definíciókba menekülő'kitérés mű és sors, tudás és beszédmód konkrét kapcsolatának vizsgálata elől - függetlenül attól, hogy éppen üres okkultizmusként, vagy ugyanolyan üres tudományoskodásként nyilvánul-e meg.

Végül kétes sikerrel kecsegtet a befogadástörténet kivételes körülményeire hivatkozni, arra, hogy teljes nyilvánosságot a mű csak most, a századvégen kap. Merthogy mi lett volna, ha... Holott pontosan láttuk, hogyan viselkedett Hamvas a publikálás szabadságának idején: becsvágya nem tette lehetővé számára, hogy a kínálkozó nyilvánosság közegét birtokba vegye. Az árnyékos félnyilvánosság, amelyet Hamvas tudatosan kialakított önmagának, pontosan megfelelt műve intencióinak. Például annak az intenciónak, amely szerint az írás nem közlés. S itt, a háttérben pedig éppen az élet primátusának gondolata érlelődött meg. A mai nyilvánosságban, nem kis részben a szándékos és a jóhiszemű félreértéseken, egyaránt tisztán látszik, hogy az életmű némileg idegen közegbe került: a Hamvas-beszéd eredetileg sosem szakadt el a beszélőtől, a személyes kapcsolatoktól tehát, melyeknek jellegzetes intézményei, például a Sziget-kör vagy a Szabó Lajos-féle csütörtöki beszélgetések, a félnyilvánosság körvonalait kirajzolták, s amelyekből a legkevésbé sem kívánt kilépni egy arctalan, elvont nyilvánosság elé. Másrészt viszont az is látszik ma, hogy az életmű a transzformációt mégiscsak sikeresen kiállta. Mert persze nem tartom helytelennek a Hamvas-mű közzétételét (legfeljebb ennek körülményeit némileg méltatlannak). A modern nyilvánosság megkerülhetetlen, és benne tömérdek, eredetileg összemérhetetlen termék él együtt, s kerül óhatatlanul közös nevező're. Ebben a helyzetben a kritika feladatát éppen abban látom, hogy ne ítélkezzen az absztrakt és arctalan nyilvánosság nevében. Inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai generálnyilvánosság nem a mű esztétikai közege, az összemérhetetlenségekre mutasson rá, és a művet azokhoz csatolja vissza.

(1994)